

ВІДГУК

офиційного опонента на монографію Оржицького Ігоря Олександровича на тему: «Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках ХХ століття», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн

Перед нами робота, яку слід було б назвати «Етнокультурний ракурс розгляду історії літератури Перу, Болівії та Еквадору в шостому періоді існування Латинської Америки», адже таке формулювання назви краще відображає наголос на особливому статусі Латинської Америки у «цивілізаційній картині світу» (термін В. Земського), який намагається розкрити Ігор Олександрович Оржицький у своїй монографії. Насправді, культура і література цієї частини світу потребує розробки власної теорії, яка б стала результатом послідовної деколонізації свідомості. Під деколонізацією тут треба розуміти розробку такого понятійно-концептуального апарату, який був би спроможний описувати своєрідність культури й літератури регіону без відтворення стосунків колоніального підкорення. Дослідник, поза сумнівом, робить вагомий внесок у цю справу.

Вражає широта кола авторів, на чиї роботи спирається І. Оржицький, виробляючи своє бачення культури й літературного процесу Латинської Америки. Це Хоце Марті, Хоце Гаос, Леопольдо Сеа, Дарсі Рібейру, Антоніо Корнеко Полар, Фернандо Аїнса, Фернандо Ортіс, Еллен Шпільман, Мартін Лінгард, Юрій Гірін, Андрій Кофман, Володимир Земськов, Марія Над'ярних, Педро Енрікес Уренья, Яна Гермутова та багато інших науковців, які представляють весь спектр світової латиноамериканістики. Автор монографії аналізує й синтезує їхні думки та розбудовує власну оригінальну концепцію культури регіону, що є найважливішим результатом дослідження.

Головна теза І. Оржицького – вивчення літератури певних регіонів Латинської Америки, зокрема Андійського, потребує посиленої уваги до автохтонних лінгвокультурних субстратів. У Перу, Болівії та Еквадорі народи кечуа й аймара становлять від 40 до 65 % населення, що потребує серйозного

перегляду концептуального апарату і герменевтичних практик, якими ми послуговуємось, коли досліджуємо літератури цих країн. Для досягнення цієї мети автор наукової праці здійснює надзвичайно цікаву спробу оновлення есенціалістського моделювання національної ідентичності та реактуалізує ідеї відомого французького мислителя й літературного критика Іпполіта Тена, докладаючи його знамениту тріаду «раса (генетика) – середовище – момент» до процесів націогенезу. З аналогічною метою І. Оржицький звертається до статті Івана Франка «Етнологія та історія літератури» (1894 р.), вводячи в науковий обіг погляди класика української літератури на питання життя етнічних груп.

І.Оржицький також переосмислює цілу низку ключових термінів, які вже доволі міцно вкоренилися в науковому словнику. Так, поняття «ідентичність» науковець замінює його на український відповідник *самобутність* і далі в усій роботі веде мову про такі явища, як *національна самобутність*, *національна самосвідомість*, *національна сутність*, а також *національне ество*. Таке рішення продиктоване не тільки бажанням позбутися слів іноземного походження, які некритично переносяться в українську мову, а й прагненням підкреслити «органічний» характер націотворчих процесів, відображеніх у літературі андійського регіону.

Окрему увагу приділяє І. Оржицький критичному переосмисленню терміна *транскультурація*, який набув поширення завдяки тому, що за ним не тягнеться шлейф «колоніалістичних» асоціацій, закріплених за поняттями *асиміляція* та *акультурація*. Під *транскультурацією* І. Оржицький, услід за Ф. Ортісом, розуміє новий тип синтезу, або *неокультурацію*, що утворюється на основі автохтонних елементів, які формують ту чи іншу культуру. Проте І. Оржицький наполягає на тому, що цей синтез також не позбавлений колоніалістичних конотацій, оскільки передбачає (принаймні в Латинській Америці) вторгнення культури «сильнішої» на територію культури «слабкішої» (с. 26 монографії). Щоб деколонізувати термінологію латиноамериканських студій, дослідник запроваджує оригінальний концепт *інверсії транскультурації*, суть якого полягає у свідомому переході представників панівної культури на мову культури малої або субалтерної.

Не менш вагомим є внесок І. Оржицького в переосмислення інших ключових понять латиноамериканських студій, таких як *індіхенізм* та *індіанізм*. Їх він вживає як синоніми, надаючи перевагу першому як більш поширеному в науці, а також як такому, що дає можливість «співвіднести цей феномен з подібними явищами в літературах інших країн» (с. 31). Не залишається поза увагою І. Оржицького й поняття *метисація*. Розуміння цього терміна, запропоноване в монографії, знову відображає деколоніалістичне спрямування думки вченого. Він вважає його ідеологічно підозрілим, наповненим сегрегаційним потенціалом, а також таким, що слугує обґрунтуванню несправедливої системи влади, яка склалась у постколоніальну добу. Із тих самих зasad І. Оржицький критикує поняття *синтетизму* та *シンкремізму*, які, з його погляду, відтворюють ієархічні стосунки влади й допомагають легітимувати владу білих і креолів над іншими етно-національними групами Латинської Америки. Як альтернативу вищеозначеним поняттям І. Оржицький пропонує запровадити в широкий науковий обіг поняття *різноєдність*, вироблений у XIX ст. польським філософом Броніславом Фердинандом Трентовським. На думку дослідника, воно набагато точніше відображає ту суперечливу цілісність, яку ми спостерігаємо у взаєминах різноманітних народів, що населяють Андійський регіон, і до того ж встановлює принцип рівноправності між ними. Концепт *різноєдності* є настільки важливим для І. Оржицького, що використовується для змалювання його власної «цивілізаційної картини» Латинської Америки, всередині якої він бачить дві моделі побудови культур: *транскультураційну*, тобто таку, в якій перемагає «культурний синтез», що відтворює принцип підкорення «слабкіших» культур «сильнішими», та *різноєднісну*, «схильну до підкреслення неоднорідності, але разом і з тривкості, нерозпадності латиноамериканського культурного простору» (с. 317). Дослідник також наполягає на тому, що, звертаючись до сучасної соціокультурної та політичної ситуації, в якій існує література регіону, доцільно вживати термін М. Лінгарда *культурна диглосія*. Розуміючи полемічну загостреність висновків І. Оржицького, а також потребу подального уточнення запропонованої ним термінології, вважаємо розглянуті вище

теоретичні спостереження одним із найважливіших результатів дослідження. Це абсолютно сучасний актуальний підхід, який відображає деколонізаційний спосіб мислення, характерний для багатьох латиноамериканістів. У нашій країні це взагалі перша спроба розробити не постколоніальну, а деколоніальну критику в такому масштабі. Поза сумнівом, ідеї І. Оржицького мають велику наукову перспективу, оскільки за їхньої допомоги можна описати механізми культурних взаємодій, що відбуваються не тільки в латиноамериканських, а й в інших літературах світу, в тому числі й українській.

Друге завдання, поставлене в дослідженні, є не менш масштабним і амбітним. Це створення нарисів трьох літератур країн Андійського регіону – Перу, Болівії та Еквадору. Тут вражає обсяг матеріалу, який досліднику довелося опрацювати. Це сотні імен і творів, безліч маловідомих або зовсім невідомих українському культурному загалу явищ, процесів, тенденцій. Слід визнати, що з цим надзваданням Ігор Олександрович Оржицький впорався майстерно. Пропоную детальніше розглянути ті принципи, які було покладено в основу каркасу його моделі літературного процесу вищезгаданих країн. Їх п'ять.

По-перше, вибір часових меж – 1920-ті – 1980-ті рр. Це період, коли літератури Латинської Америки засвоюють досягнення модернізму, «нового латиноамериканського роману» і «магічного реалізму», проходять фазу внутрішнього заглиблення й виробляють власні моделі національного самоусвідомлення та оригінальні форми естетичної саморепрезентації. Такий підхід до вибору хронологічних меж дослідження виглядає цілком переконливо, тим більше, що у висновках міститься чимало інформації про те, яким чином встановлені науковцем закономірності продовжують втілюватись у літературах Перу, Болівії та Еквадору в сучасну епоху, на межі XX і XXI століть.

По-друге, чітке відстеження *індієністської складової* в літературах трьох країн як такої, що відображає лінгвокультурний субстрат і формує національну самобутність кожної літератури, і в той же час зумовлює феномен роздвоєності національного ества. І. Оржицький демонструє, що після періоду певного спаду

інтересу до індіхеністської тематики в кожній із зазначених країн індіанський первенъ дедалі більше стає центром координат у художньо-світоглядних побудовах літератури ХХ ст. Це виражається в реактуалізації в текстах письменників широкого кола індіхеністської образності (камінь, собака, цифра 4), в мовній індіанізації творів, посиленні елементу історизму, активізації ролі жіночих персонажів, застосуванні просторових образів, які слугують формами вираження індіхеністської свідомості.

По-третє, розкриття значення географічної специфіки кожної з країн для формування системи наскрізних міфологем, що відображаються у творах авторів Андійського регіону. Цей принцип літературної герменевтики І. Оржицький називає «гео-логосом». Ця ідея також є оригінальним внеском науковця в сучасну гуманітаристику. Так, дослідник звертає увагу на те, що у перуанських та болівійських письменників надзвичайно важливу роль відіграє образ каменя, а в еквадорських – образ дерева, хоча і камінь не втрачає свого значення. У перуанських митців слова спостерігається поділ простору на зони гір та узбережжя (Перу), у болівійських подібний поділ відсутній; образ ріки поширений у текстах перуанців та еквадорців, а у болівійців він представлений не так часто. І. Оржицький відстежує функціонування цих базових міфологем просторового походження на широкому масиві творів у вертикальному та горизонтальному контекстах, що дає змогу продемонструвати своєрідність проявлення індіхеністського субстрату у кожній конкретній національній андійській літературі.

По-четверте, врахування різного ступеня глибини проникнення глобалістських, насамперед європейських, форм літературної свідомості у творчість перуанських, болівійських і еквадорських авторів. Це стосується естетики модернізму, біблійної та античної образності, європейських етичних і художніх цінностей. Увага І. Оржицького зосереджена на процесах взаємодії загальнолюдського й автохтонного вимірів у кожній літературі Андійського регіону. Він звертає увагу на динаміку взаємного накладання біблійної та античної міфології на доколумбові реалії, а також розкриває відмінності у механізмах вартісних інверсій європейської концептосфери індіанцями кечуа в

літературі Перу, Болівії та Еквадору. В результаті проведеного дослідження І. Оржицький доходить висновку, що «з трьох андійських країн лише Перу йшла протягом ХХ ст. більш-менш у ногу з розвитком літературних течій у передових латиноамериканських країнах» (с. 316). Зроблений висновок у жодному разі не означає, що інші дві літератури повинні відчувати якийсь комплекс меншовартості. Навпаки, інший ступінь інтегрованості в глобальні літературні процеси, на думку дослідника, свідчить про те, що літератури, подібні до болівійської та еквадорської, можуть стати поштовхом для того, щоб світова література почала рухатись у майбутньому новим шляхом.

По-п'яте, науковець займається вивченням прози і поезії та відмовляється від дослідження драматургії. Своє рішення він пояснює тим, що в літературах означеного регіону спостерігається «подекуди відсутність сталого драматургічного тексту» і переважають практики масових вистав, вивчення яких потребувало б «виходу за рамки сuto літературознавчого дослідження» (с. 11). Погоджуємося із такою аргументацією вченого, хоча у другій частині відгуку ми ще повернемось до цього феномену.

Спираючись на сформульовані вище п'ять методологічних принципів, І. Оржицький змальовує загальну картину трьох літератур Андійського регіону, розкриваючи риси їхньої національно-культурної самобутності. Кожен розділ відкривається короткою характеристикою історико-культурних ситуацій, що склалися в країнах. Далі матеріал подається за хронологічним принципом за етапами, що відображають головні віхи, які позначають шлях формування національної самобутності Перу, Болівії та Еквадору. Тут немає сенсу перелічувати колосальну кількість імен і явищ, представлених у роботі. Варто згадати такого потужного автора, як перуанець Хоце Maria Аргедас, відкриття творчості якого було б достатнім аргументом для присудження І. Оржицькому найвищого наукового ступеня. По-новому переосмислено творчий доробок вже відомих авторів, серед яких вирізняється Сесар Вальєхо, Mapio Варгас Льоса та інших, а також поглиблene розуміння таких явищ, як іспаномовний модернізм, «містика землі», «новий латиноамериканський роман», «магічний реалізм», «література про Чако», «література С'єрри». Крім того, в роботі

розкрито проблемно-тематичні поля літератур Андійського регіону та подано характеристику найпомітніших літературних угрупувань і шкіл. Історія літератури країн Андійського регіону, створена І. Оржицьким, вирізняється репрезентативністю імен і творів, глибоким розуміння зв'язку літературного процесу і національного буття. Поза сумнівом, це видатне досягнення українського літературознавства і світової латиноамериканістики загалом. Дослідження І. Оржицького – етапна наукова праця, яка, спираючись на колосальний досвід попередників, прокладає шлях для нових поколінь науковців.

Завершивши загальну характеристику дослідження, я хотів би перейти до деяких запитань, що уточнюють смисли понять, використаних науковцем, а потім до тих положень роботи, які викликали у мене бажання подискутувати. Розпочну із запитань. Їх два. Перше стосується концепту «іспаноамериканський модернізм». Я хотів би попросити, щоб шановний дисертант стисло повторив головні тези нашої полеміки з цієї проблеми, а потім прокоментував одну думку, яку ми знаходимо на с. 315 монографії: «...якісним стрибком для літератур Латинської Америки став іспано-американський модернізм, хоч він і був явищем значною мірою неорганічним». Зокрема, цікаво почути, що саме у філософії та естетиці модернізму забезпечує цей стрибок і чому це явище виявилося неорганічним духові латиноамериканської літератури. Наскільки доречним взагалі є застосування дихотомії «органічне/неорганічне» до витворів людської уяви, якими є літературні тексти.

Друге запитання повертає нас до принципів, покладених у модель історії літератури, що використовується в дослідженні, зокрема, відмови включати в монографію драматургічні тексти. Тут потрібні додаткові роз'яснення, оскільки викликає подив твердження, що в літературах трьох країн насправді відсутній «сталий драматургічний текст». Насправді важко повірити, що у Перу, Болівії та Еквадорі немає жодного драматурга, гідного згадки. Проте якщо так відбувається в реальності, хотілось би попросити І. Оржицького зупинитися на темі трохи докладніше й розкрити причини цього явища.

Тепер до дискусії. На мій погляд, автор дослідження аж занадто великого значення надає ідеям І. Тена, намагаючись представити його як теоретика націотворення. Не заперечуючи внесок цього мислителя в теорію літератури, я думаю, що його ідеї, застосовані І. Оржицьким для обґрунтування національної самобутності країн Андійського регіону, були розвитком інших есенціалістських моделей національної ідентичності, популярних протягом всього XIX століття, зокрема, підходів Гердера і Ренана, а також загалом так званої теорії клімату. Про це варто було б сказати. Водночас хочу зауважити, що й есенціалістська модель національної ідентичності (чи національної самобутності) є умовним інтелектуальним конструктом, продуктом культури. Вона не виростає сама по собі з ґрунту, а оформлюється у свідомості еліт і потім поширяються засобами культури серед широких мас.

Я сприймаю деякі положення дослідження як полемічно загострені. Доказом цього є відсутність цілої низки знаних науковців, які вивчали проблему національної ідентичності, такого як Ентоні Сміт, чия концепція етносимволізму видається більш продуктивною для пояснення націогенезу країн Андійського регіону, ніж Тенівська. Провокативним є спосіб посилання І. Оржицького на працю Бенедикта Андерсона «Уявлені спільноти», яке з'являється як ілюстрація (між іншим, не дуже переконлива) думки, що висловлюється у розлогій цитаті з Андреса Бельйо (с. 14 монографії). В роботі не роз'яснено, чому теорії Б. Андерсона, Е. Сміта, Ернста Геллнера не можуть бути застосовані до латиноамериканської реальності, адже етно-національні міфи індіхеністського походження не є органічними творіннями, а сконструйованими наративами.

Ще одна ідея, яка провокує дискусію, – це редукція всього розмаїття національного єства Латинської Америки лише до двох моделей: «транскультуральної», що в той або інший спосіб прагне уточнити «культурний синтез», та *різноєднісної*, схильної до підкреслення неоднорідності, але заразом і тривкості, нерозпадності латиноамериканського простору» (с. 317). Прикладами *транскультуральності* слугують Куба, Коста Ріка, Бразилія, Уругвай. Взірцями *різноєдності* постають Перу, Болівія та

Еквадор. Проте виникає питання, чи вписуються в цю модель інші латиноамериканські країни. До якої групи належать Аргентина, Мехіко, Колумбія, Венесуела, Парагвай, Чилі та інші країни, включаючи Пуерто-Ріко, яка є територією США? Хочеться також запитати, чи є які-небудь приклади країн, у яких обидві моделі змішуються або накладаються одна на одну?

Коротко кажучи, читання монографії іноді залишає враження, що ми маємо справу з певним інтелектуальним екстремізмом, продиктованим деколонізаційним пафосом, який визначає герменевтику науковця. Ще одним проявом подібного екстремізму я вважаю застосування концептів «відставання» або випередження літературного розвитку в літературах Андійського регіону порівняно з іншими літературами Латинської Америки.

I, нарешті, деякі найважливіші методологічні принципи роботи виглядають авторськими утопіями, спроектованими на літературний процес. Найпомітніший прояв такої настанови – концепт *різноєдність*. У тексті наукової праці ця модель світустрою представлена як надзвичайно перспективна, тому що виключає принцип домінування «сильних» над «слабкими». Навіть іноді складається враження, що авторові хотілося б, щоб вона була поширена й на інші регіони Земної кулі як форма співіснування, альтернативна капіталістичній або етатистсько-соціалістичній модернізації. В той же час індіанський субстрат, який є центрoutворюючим чинником і основою *різноєдності*, трактується як перешкода на шляху створення єдиних націй у Перу, Болівії та Еквадорі, що є причиною їхньої слабкості й недорозвиненості. Хотілось би запитати, чи правильно ми трактуємо принцип *різноєдності* й чи не закладено в ньому внутрішньої суперечності.

Висловлені запитання та зауваження не впливають на позитивне враження від роботи. Монографія I. O. Оржицького є вагомим внеском в історію літератури. Це актуальна і новаторська наукова праця, яка має велике практичне й теоретичне значення. Вона прокладає новий шлях у вивчені іспаномовних літератур в Україні. Аналіз даних про апробацію результатів дослідження демонструє широку географію і велике розмаїття виступів їхнього автора на наукових конференціях різних рівнів. Серед фахових видань, де надруковані статті (44 позиції в основному списку), що

викладають основні положення дослідження, фігурують не тільки найвідоміші й найпрестижніші українські видання, а й провідні журнали Польщі, Мексики, Іспанії, Росії. Додатковий список публікацій засвідчує велике зусилля І. Оржицького, спрямовані на стимулювання вітчизняних латиноамериканських студій. Автореферат повністю відображає зміст монографії.

Дисертація (монографія) відповідає спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 та вимогам «Порядку присудження наукових ступенів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р.

Олександр Пронкевич

Доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту філології
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

10 листопада 2017 року

Власноручний підпис
О. В. Пронкевича
засвідчує

М. В. Орленко,
вчений секретар ЧНУ
імені Петра Могили